

Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára

Főszerkesztő Lengyel Réka, szerkesztők Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit, Lénárt Orsolya, Budapest, Reciti, 2015, 542 l.

Miután a születésnapra köszöntő kötetek összeállításának nagy munkáját a szerkesztők vállalják magukra, az egyes tanulmányok bemutatásakor viszont a recenzensek éppen velük nem foglalkoznak, engedtessek meg, hogy először kifejezetten az ő munkájukra fordítsam a figyelmet. A kötet főszerkesztője, Lengyel Réka, valamint szerkesztői (Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit és Lénárt Orsolya) valamennyien Tüskés Gábor legközvetlenebb munkatársai, már felnőtt kutató korukban is tanítványai. Elmondható, hogy kevesen ismerik olyan jól az ünnepeket szakmai, tudományos vezetői és emberi oldalát, mint ők, akik munkaidejük nagy részét közvetlen közéletben, tudományos tevékenységük szintén el nem hanyagolható részét pedig a mester távoli – szigorú – irányító tekintetét magukon érezve végzik. Ezért, a kötet megismerésekor úgy éreztem, egy vizsgamunkát tartok a kezemben: a szerkesztők az mondták: „Kedves Tanár úr, erre tanítottál bennünket, ez tellett tőlünk, mérd le az igyekezetünk eredményét.”

A körültekintő szerkesztői munka igyekezett elkerülni azokat a buktatókat, amelyeket a korábban is elemzett hasonló köteteknek bizony nem sikerült. Kezdjünk mindjárt a címadással. Az *Amicitia* jelképes értelmezéséről majd később ejtünk szót, most inkább az alcímet dicsérjük. A szerkesztők szerencsésen elkerülték az *emlékkönyv* megjelölést, hiszen az óhatatlanul azt sugallná, hogy a megnevezett személyre már csak emlékezni lehet,

és ugyancsak mellőzték a német – ugyan kevésbé múltidéző – de nagyon gyakori *Festschrift* kifejezést is. A német könyvtárak központi katalógusa, amikor tíz évvel ezelőtt a műfajt szemléltem (*Az emlékkönyvek hasznáról és káráról*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29[2006], 199–210), 20 000 (!) *Festschrift*-et tartott számon, ez mára 45 500-ra emelkedett, természetesen itt nemcsak a humán tudományterületeket katalogizálták). A kötet alcíme tehát tárgyyszerű és pontos: *Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára – Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*.

A köszöntő kötetek másik és a címadásnál sokkal komolyabb buktatója, hogy valójában már a kiindulópont is a szerkesztetlenségen alapul. Elindul a felhívó körlevél mindenkinek, aki valamilyen okból ismeri az ünnepeket, a szerkesztők pedig begyűjtik, ami a – többnyire nagyon rövid – határidőig beérkezik. Így aztán sok szerző őszinte jó szándékkal kívánja ugyan ünnepeket a szerzőt, de éppen nem foglalkozik odaillő anyaggal, vagy van ugyan kiadatlan cikke, amit jobb híján elküld, esetleg gyorsan kiemel egy kötetfejezetet a folyamatban lévő munkájából, aminek ugyan semmi köze nincs az ünnepeket érdeklődési területéhez – de a szerkesztők a köszöntendő személy és tisztelője közötti barátságot, kapcsolatot figyelembe véve nem merik visszaadni a dolgozatot. Végtelen sokáig sorolhatnék példákat a vegyes kötetekre, ahol a szerkesztő munka csak a technikai tennivalókra korlátozódott és a tartalmi

összehangolásra a legkisebb figyelmet se fordították. Mivel a gyűjteményes kötetek könyvtári analizálása is többnyire elmaradt, szakkatalógusbeli elhelyezésük pedig leginkább az „emlékkönyvek” tárgyszó alá kerül, a vegyes témájú tanulmánykötetek tartalma, a cikkek későbbi utolérhetősége szinte a nullával egyenlő. A cikktemetővé válás veszélyén próbált segíteni az a repertóriumkötet, amely a történettudomány művelőinek emlékkönyveit, ünnepelő köteteit dolgozta fel az egyes cikkek analitikus feltárásával. (*Történeti emlékkönyvek repertórium: magyar tudósok és tanárok tiszteletére megjelent emlékkönyvek és emlékszámok történeti vonatkozású tanulmányainak válogatott jegyzéke (1884–2004)*, szerk. LAKATOS Bálint, Bp., ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Eötvös Collegium, 2006 [Történeti Adattárak és Bibliográfiák, 1]. A volt Eötvös collegisták hatalmas munkájának egyetlen nagy hibája, hogy az egyes tanulmánykötetekből csak a történettudományinak vélt dolgozatokat emelték ki, hogy mi tartozik a történettudományhoz, azt pedig saját szubjektív megítélésük alapján döntötték el. Ezért kell tehát most nagyon hangsúlyosan kiemelnünk, hogy a Tüskés Gábor köszöntésére készült kötet szerkesztői kiváló munkát végeztek. Nagyszerűen ismerte az ünnepelt tudományos munkásságát, érdeklődési körét és nem választva a mindenkinek szóló felkérő körlevél kényelmes álláspontját, határozott tematikus elképzelésekkel úgy kértek fel szerzőket, hogy biztosak lehettek benne, minőségi munkát kapnak, amely pontosan illik az ünnepelthez, és nem kelti a csak udvariasságból készült, hirtelen előrántott dolgozat látszatát. Munkájukat megkönnyítette azonban Tüskés Gábor

rendkívül széles spektrumú tudományos munkássága, korok és szakterületek összefonódása, amely tematikus fejezetek létrehozását és mégis sokszínű, tartalmas kötetet hozott létre.

A kötet szerkezetét meghatározta, hogy Tüskés Gábor német nyelv és irodalom, történelem és néprajz szakon szerzett egyetemi diplomát, a történelem(néprajz) tudomány kandidátusa és az irodalomtudomány doktora. Már ezek a tények és tudományos rangok is eredményezhetnék a tanulmánykötet sokrétűségét, a szerkesztők azonban ennél jóval szigorúbb és tudatosabb elveket követve olyan nagy fejezetekbe sorolták a megjelent dolgozatokat, amelyek valamilyen módon különösen kötődnek Tüskés Gábor közel négy évtizedes tudományos munkásságához. Részben a néprajzi előtanulmányokhoz, a népi vallásosság megjelenítési formáihoz és a 16–18. századi egyházi kultúra kiadványainak tanulmányozásához kapcsolódik az első fejezet tíz dolgozata. A maga idejében nagy visszhangot, nemzetközi támogatást és publicitást kiváltó, Zrínyit érintő kapcsolattörténeti konferencia megszervezése eredményezte, hogy négy tanulmány a *Zrínyiana* fejezet összefoglaló cím alatt került a kötetbe. Mikes Kelemen halálának 250. évfordulójára nemcsak nemzetközi konferenciát szervezett Tüskés Gábor, hanem ennek aktáin kívül számos egyéb fontos kiadvány és rendezvény is az ő kezdeményezése nyomán született és valósult meg (Mikes-bibliográfia, Mikes-levelei franciául, a kiváló Mikes-kutató, Hopp Lajos posztumusz tanulmánykötete, az alkotótárs, Knapp Éva által rendezett Mikes-kiállítás, a Mikes-szótár létrehozásának programja stb.). Mindezek ebben a tanulmánykötetben is indokoltá tettek egy Mikes-köré szervezett tanulmánycsokrot,

három magyar és három német résztvevő tollából. A felvilágosodás felé vezető utat elsősorban francia témájú dolgozatok képviselik, a 18–19. századi magyar irodalmat szintén részben francia és vallásos kiadványok feldolgozása jeleníti meg, de ide kapcsolhatjuk a világirodalom fejezet Goethével foglalkozó dolgozatait, továbbá a színház- és drámatörténet világába kitekintő komparatiztikai írásokat is. Az ünneplő kötetet Tüskés Gábor tudományos érdeklődési területét tényszerűen regisztráló (420 tételes) bibliográfia zárja le. Csak dicséret illeti a szerkesztőket, hogy nem mulasztották el a nagyon pontos névmutató és a magyar nyelvű tanulmányok német vagy angol rezüméjének elkészítését sem.

A tanulmánygyűjtemény harminchét tanulmányának csupán bibliográfiai adatait (szerző, cím, alcím) felsorolni sem lehetséges, hiszen az is kimerítené a rendelkezésre álló rövid terjedelmi keretet. Tehát amikor minden fejezetből csupán néhány dolgozatot emelek ki, az nem értékítélet, hanem, miként a szellemes bevezető erre utal: előétel (bár én inkább étvágycsinálónak mondanám) a kötet teljes terjedelemben történő megismeréséhez.

Elsőként a kötet közepéről emelnék ki egy dolgozatot, azért is, mert talán ez az egyetlen, amely első olvasásra kicsit kilóg a feszesen megszerkesztett kiadványból. Kovács Ilona *Egy újító szemléletű francia esszéista* címmel rövid írásban hívja fel a figyelmet Pierre Bayard kortárs szerzőre, röviden ismertette Bayard kötetait Agathe Christie-től Dumas-ig, amelyek közül a legtanulságosabbnak tekinthetjük a magyarul is olvasható *Hogyan beszélgesünk olyan könyvekről, amelyeket nem olvastunk?* címűt (Szeged, Lazi, 2007).

A kötet első fejezetének nyitó darabja Wolfgang Brückner würzburgi profesz-

szor emeritus „*Religiöse Volkskunde*” und „*popularis religiositas*” című tanulmánya, amely nem fogalmi tisztázásra törekszik, hanem a vallásos néprajz és a populáris vallásosság politikatörténeti beágyazottságáról vet föl elgondolkodtató összefüggéseket. Szőrényi László egy Itáliában elhangzott előadása magyar változatában friss olasz szakirodalom közvetítésével arra keres magyarázatot, miért szerepel a Kapisztrán Jánossal Magyarországra jövő Márkai Szent Jakab élete Bonfini magyar történeti művében a valóságtól eltérő módon stilizálva. Szőrényi dolgozatának szakmai hozadéka mellett az is elgondolkodtató, hogy a magyar könyvtári ellátottság vagy inkább ellátatlanság következtében a Bonfinit kiválóan lefordító, sajtó alá rendező Kulcsár Péter mindezt azért nem tudta tisztázni, mert soha nem kerülhetett kezébe a Szent Jakab élettörténetét feldolgozó dokumentumkiadás, amely a világ nagy könyvtáraiban már 1974 óta megtalálható volt. Nagy Imre *Jeruzsálem pusztulásának emlékezeti alakzata a 16. századi protestáns énekköltészetben* című tanulmánya nem csupán önmagáért érdekes, hanem azért az aktuális lett vonulatért is, amelynek egyik műhelytanulmánya Tóth Gergely *Bizánci korona, görög hittérítés, „protestáns” Szent István: Az államalapítás alternatív elbeszélése az evangélikus és protestáns történeti irodalomban a 17–18. században* címmel váltott ki nagy vitát a BTK Történettudományi Intézetében. És ide kapcsolható a fejezet következő tanulmánya is, Bitskey István *A vértanú és a király. Pázmány Péter István-napi prédikációjáról*, amelynek szakmai inspirációja Tüskés Gábor–Knapp Éva *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században* című kötete volt (Bp., Argumentum, 2001).

Lőkös Péter német nyelvű dolgozata az 1687-es nagyharsányi csatát mint Balthasar Knellinger jezsuita hitszónok prédikációjának témaválasztását veszi elemzés alá. Gábor Csilla *A Lelki paradicsom és forrásvidéke(i)* című dolgozatában a jezsuita hitszónok, Baranyi Pál művével foglalkozik, amelyet a szakirodalom korábban alig tárgyalt, Tüskés Gábor a jezsuita meditációs irodalom fejlődéstörténetébe helyezve foglalkozott vele, és ugyanő Knapp Évával közösen írt könyvében a populáris grafika megjelenéseként elemezte Baranyi kötetének címlapillusztrációját. Az *Egyházi műveltség, vallásos irodalom* című fejezet további tanulmányai rendtörténettel, egy-egy katolikus szempontból fontos helység vonzáskörzetének 17–18. századi történetével foglalkoznak, szervesen kapcsolódva Tüskés Gábor kutatási területéhez. Kilián István új forrásokat tár föl az egri, marosvásárhelyi és a győri jezsuita rendház történetéhez, Szelestei Nagy László Lancsics Bonifác-leveleket közül a ravazdi Szent Villebald-templom építéstörténetéhez, Knapp Éva *A mesztegnyői ferencesek kolduló körzete a 18. században* című írásában témáját Tüskés Gábornak az andocsi ferencesekről szóló kutatási eredményeivel veti össze. Ugyancsak győri témájú Medgyesy S. Nobert tanulmánya a 18. századi győri Szent László-tiszteletről, amelyben többek között Tüskés Gábor és Knapp Éva említett kötetének *Laikus vallási társulatok* című fejezetére épít.

Tüskés Gábor 2007-ben nemzetközi Zrínyi-konferenciát rendezett a két Zrínyi Miklós tiszteletére, amelynek német nyelvű kötete Tübingenben jelent meg 2009-ben. E konferenciához kapcsolható mostani kötetünk *Zrínyiiana* fejezete. Laczházi Gyula, Bene Sándor, Jankovics József, Tátrai Júlia tanulmányai önma-

gukban is külön elemzést kívánnának, helyhiány miatt csupán néhány – talán ide tartozó – adalékot említünk meg. Laczházi egészen új szempontból elemzi a *Syrena* kötet szerkezetét, vitába bocsátkozva Kovács Sándor Iván több korábbi megállapításával. Bene Sándor *Zrínyi álmaidról* értekezik, itt azt hiányolom, hogy éppen a legelőször a Bene–Borián-féle kötetben (*Zrínyi és a vadkan*, Bp., Helikon, 1988) ismertetett, Forstall Márktól származó álomleírás maradt ki az áttekinthető anyagból, főleg, mert Zrínyi utolsó éjszakája és álmából felriadása (vágató szekerekről álmodik) a halála körülményeit különbözőképpen értelmező német röplapirodalomban is többször előfordul. Jankovics József *Zrínyi Péter pályafordulása (A levelek és a vallomások énképéről)* című dolgozata – úgy tűnik – egy erőteljesebb Zrínyi Péter-kismonográfiát előlegez, hiszen az ItK 2015/3. számában A „*Murányi Vénus*” *tanúvallomásainak tükrében* című írás a Wesselényi-összeesküvés kapcsán is fontos megállapításokat tesz Zrínyi Péterről. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a költő és hadvezér Zrínyi testvérének kétséges megítéléséről még a 17. század végi német regényes irodalom is furcsán nyilatkozik. Eberhard Werner Happel hatkötetes *Kriegsromanja* és Winkler *Der Edelsmann* című regénye például belekeveri Zrínyi Pétert Miklós meggyilkolásának – még akkor is – tisztázatlannak tartott történetébe. Tátrai Júlia ikonográfiai tanulmánya számos értékes illusztrációval gyarapítva a kötetet, kapcsolódik a Magyar Nemzeti Galéria 2014-ben rendezett kiállításához és Tüskés Gábor két, ugyancsak a Zrínyi-ábrázolásokkal foglalkozó tanulmányához.

A 2011-ben megrendezett Mikes-év Tüskés Gáborhoz köthető rendezvénye-

it és kiadványait már említettük: talán először ekkor sikerült nemzetközi érdeklődést kiváltó szerzővé tenni Mikes Kelemen, és külföldi résztvevők idegen nyelvű dolgozataival az európai 18. század irodalmi áramlatába is bekapcsolni. A mostani Mikes-fejezetben három német szerző szerepel, akik nemcsak gyakori résztvevői a magyar irodalom megismertetése érdekében szervezett komparatiztikai konferenciáknak, hanem publikációjuk bizonyítja, hogy Mikes Kelemen leveleivel is behatóan foglalkoztak. Dieter Breuer *Kegyesség a száműzetésben* című dolgozata több Tüskés Gábor által publikált vagy szerkesztett kiadványhoz kapcsolódik, a folytatáshoz ajánlhatjuk a legfrissebbet, az ItK 2015/2. számában megjelent Tüskés-tanulmányt *A janzenizmus néhány kérdéséhez*. Klaus Haberkamm Liselotte von der Pfalz és Mikes Kelemen összehasonlításával kísérletezik, mindkét szerzőt a felvilágosodás olyan előfutárának tekintve, akik a toleranciát hirdetik, de nem fordulnak a vallás ellen. Hans-Jörg Uther egyetlen Mikes-levél (a *Törökországi levelek* 192. darabja) motívumtörténeti elemzésével kapcsolja be a szerzőt „a nemzetközi elbeszéléskincs közegébe”. A Mikes-fejezet magyar szerzői közül – a Kundera-címadást felidéző – dolgozatával *A lét elviselhetetlen átmenetisége* Tóth Zsombor Mikesnek az „emigrációs léthelyzet és a kulturális másság napenkénti megtapasztalásának” élményét ütközteti. Szilágyi Márton a *Mulattságos napok* és Faludi Ferenc *Téli éjszakák* című művével foglalkozik, bizonyítva, hogy ugyan a kései publikálás miatt Mikes regénye a magyar poétikai irodalomra nem tudott hatást gyakorolni, de utólag látható, hogy abban a korban a magyar irodalomban teljesen ismeretlen szerkesztési módot valósított meg.

A világirodalmi, illetve a magyar irodalom 18–19. századi kapcsolattörténeti fejezeteiből hely hiányában valóban csak néhányat említenék meg. Berkes Tamás Balbín *Dissertatiójáról* írt, akinek magyar kapcsolatairól legutóbb éppen egy cseh-magyar konferencián Szörényi László előadását hallgathattuk. Kovács Eszter módszertanilag is tanulságos munkája Montesquieu virtuális könyvtárának teszteléséről számol be, Penke Olga Voltaire természetfilozófiájáról értekezik. Fájdalommal kell szólnunk a kötet egyetlen gyászkeretes tanulmányáról, Ferenczi László Ligne hercegről írt portréjáról. Talán a sors kegyetlensége, hogy ezt a dolgozatot, bármily szakzerű, nem tudjuk másként olvasni, mint önarcképet, ezért is idézünk belőle egy kicsit hosszabb szöveget. Ferenczi László tanulmányát (és egyben saját munkásságát is) az íróként életében kevés sikert elért, mozgalmal életű herceg, diplomata, katona Ligne keserű megállapításával zárja (akit rekviemjében Goethe *A század legboldogabb emberének* nevezett): „Minden jól van, mondják szomorúan a Leibnitzek, Pope-ok, Shaftesburyk, Bolingbroke-ok. Minden rosszul van, mondja vidáman Candide, Memnon és Scarmentado. A valóságban sem túl jól, sem túl rosszul. Tehát énekeljete. [...] Igazat szólva, csak nyomort és megalázottságot látok az emberi sorsban (*condition humaine*).” (293.)

A kötet főszerkesztőjének, Lengyel Rékának ifjabb Hatvani István és Szerdahelyi György Alajos mesefeldolgozásai kapcsán arra is kiterjedt a figyelme, hogy Tüskés Gábor korábbi írásaiból a komparatív mesefeldolgozásra irányuló feladat kijelölését is hasznosítsa, Vörös Imre pedig Péczeli József verses mesekiadásának eddig nem elemzett függelékét,

II. (Nagy) Frigyesnek *A haza szeretetéről* szóló fordítását elemzi. A ritkaságot tárgyaló dolgozat annak fényében is érdekes, hogy a közelmúltban jelent meg egy eddig ismeretlen Nagy Frigyes-fordítás, valamint két, Voltaire-hez írott levél Székely László 18. századi kéziratából. (A szöveg közreadója Egyed Emese, megjelenési helye az erdélyi Helikon folyóirat.) A kötet másik szerkesztője, Csörsz Rumen István *18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében* című dolgozatában, jövendő kismonográfiáját megelőlegezve, a Tüskés Gábor által vizsgált vallásos aprónyomatványok és a világi ponyvairodalom összefüggéseire, kontrollvizsgálatára hívja fel a figyelmet. A magyar irodalmi fejezet két, Kazinczyval foglalkozó tanulmánnyal zárul, Debreczeni Attila *Kazinczy és az első gyűjteményes szonett-kiadás* kiadástörténetének feltáratlan részleteivel foglalkozik, Szathmári István azt kutatja, *Miért vallhatta Kazinczy elődjének Sylvester Jánost?*, hogyan foglalja versbe Kazinczy példaképe, Sylvester poétikai, grammatikai és fordítói tevékenységét.

A világirodalmi fejezet három külföldi szerzője Béatrice Dumiche, Peter Hesselmann és Jean-Marie Valentine; tanulmányaik eltérő szempontokból, de nagyrészt Goethe-hez kapcsolódnak. Béatrice Dumiche *Werther als Künstler* című dolgozata esetében azt kell megemlítenem, hogy a szerző nem hivatkozik Gerhard Kurz azonos című tanulmányára, amely az *Invaliden des Apol: Motive und Mythen des Dichterleids* (Hg. Herbert ANTON, München, 1982, 95–112) című kötetben jelent meg. (Egyébként ő az egyetlen szerző, akinek kutatási helye hiányzik a dolgozat jegyzetei közül, ezt most pótoljuk: Université de Reims Champagne Ardenne.) Peter Hesselmann ugyan-

csak Wertherrel foglalkozik, helyesebben egy korabeli Werther-paródiával. A vitriolos tollú, rendkívül termékeny lutheránus lelkész és tanár, Johann Moritz Schwager 1777-ben jelentette meg a *Die Leiden des jungen Franken, eines Genies* című munkáját, amely a Sturm und Drang korszak zsenikultuszának szatirikus kritikája. Jean-Marie Valentine *Corneille, Lessing, Goethe* című írásában a francia és német nemzeti színjátszás eltérő útjait, elsősorban Corneille német recepciójának történetét elemzi.

A színház- és drámatörténeti fejezetben Pintér Márta Zsuzsanna az első hivatásos színtársulat repertoárján szereplő magyar történelmi drámákkal foglalkozik, jelentős mértékben figyelembe véve Tüskés Gábor és Knapp Évának a német és magyar jezsuita színpadokon előadott történelmi tárgyú drámákat feldolgozó tanulmányait. Tar Gabriella-Nóra saját korábbi – Tüskés Gábor 50. születésnapjára közreadott – 18. századi gyermekszínpadi előadással foglalkozó közleményét teszi teljesebbé új adatokkal. Czibula Katalin *Szmolenszk ostromlása* címmel egy olyan Katona-drámaszöveg rekonstruálását kísérli meg, amely elveszett ugyan (ez minden igazi filológus álma), de fordítás lévén, Johanna Franul von Weissenthurn „romantikus színjátékának” ismeretében, Katona érdeklődési körében, drámaírói *oeuvre*-jében így is elhelyezhető.

A további részletes tárgyalás helyett végezetül térjünk vissza a címadáshoz: az *Amicitia* jelképes cím. Nemcsak azért a tudományos együttműködésért, odafigyelésért, amire a bevezetőben a szerkesztők utalnak, hanem a szakmai barátság kézfogásának gesztusáért is. Tarnai Andor hetvenedik születésnapjára (sajnos már csak posztumusz kiadványként)

megjelent emlékkönyvben *Amicitia* címmel állított össze latin–magyar középkori kompilációt Bárczi Ildikó kolléganőnk, akit szintén fájdalmasan korán veszítettünk el. Tarnai Andor elhunytának 20. évfordulóján Tüskés Gábor szerkesztett visszaemlékező kötetet, benne a baráti kézfogás elmulasztásáról vagy figyelméről írt megrázó sorokkal. Most, az őt köszöntő kötetet szemlélvén, egy 18. századi idézettel fejezzük be az ismertetést, amelyet az egyik szerkesztő, Hegedüs Béla kiváló „világnyelv”-tanulmányában találtunk. Jean-Frédéric Ostervald írá-

sát Maróthi György debreceni professzor és társai fordításában idézzük: „A mi tselekedeteinknek legfőbb *Kútfeje* vagy (*principiuma*) a mi esméletünk és tudományunk. Lehetetlen, hogy valamely dolgot szeressünk, vagy magunkat arra reá-adjuk, ha azt nem esmérjük, vagy ha tsak ímígy amúgy esmérjük.” (270.) Kíváncsom a tisztelt olvasóknak, hogy esmérjék meg az *Amicitíát*, olvassák, nem ímígy-amúgy, hanem figyelemmel és szeretettel.

Németh S. Katalin

ny. főmunkatárs, MTA BTK ITI

Eva Kowalská – Karol Kantek: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története

Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016 (Kor/ridor Könyvek, 4), 287 l.

Sajnos még mindig nem természetes, hogy megjelenik magyarul egy olyan, eredetileg szlovák nyelvű történeti monográfia, amely eminens módon a magyarországi történelem egy fontos elemét tárgyalja, s mindeközben úgy képes kapcsolódni a magyar és német nyelvű szakirodalmi előzményekhez, hogy azokat jelentősen gazdagítani és akár helyesbíteni képes. Abba a kérdésbe most nem is érdemes belebonyolódni, hogy ennek vajon inkább az ilyen témájú és színvonalú szlovák történeti feldolgozások csekély száma az oka, vagy abban rejlik-e a hiba, hogy a magyar fogadókészség hiányzik egy ilyen, átgondolt recepcióhoz. Alighanem mindkét tényező szerepet játszik ebben a folyamatban. Most azonban – szerencsére – az történt, hogy magyar fordításban látott napvilágot egy néhány évvel korábbi szlovák történeti monográfia, amely

ahogyan szlovák kontextusban hézagpótló volt, a magyarországi olvasók számára is újdonságot jelent. A két szerzőnek, akik közül egyébként Eva Kowalská az ismertebb nemzetközileg, s így nálunk is, 2008-ban jelent meg szlovákul a Hajnóczy Józsefről írott életrajza, s ez a munka már eredeti formájában is figyelmet és várakozást keltett Magyarországon (elegendő utalni Deák Eszter recenziójára: Magyar Könyvszemle, 2010/3, 410–413).

Az elismerő figyelem nem is meglepő: a Martinovics-összeesküvés után letartóztatott és kivégzett Hajnóczy Józsefről ugyanis magyarul még nem jelent meg olyan átfogó és részletes biográfia, mint ez, noha a jelentős szakirodalmi előzménynek számító résztanulmányok és szövegközlések mind magyar nyelven születtek eddig. S tegyük hozzá: nagyon komoly hiányok mutatkoznak a korszak

egyéb szereplőinek életrajzi feldolgozásában is: voltaképpen az akkori jelentős szereplők egyikéről sem születtek újabban monografikus feldolgozások. Ideértve egyébként Martinovics Ignácot is, akiről elég tagolt és ellentmondásos értékeléseket tartalmazó szakirodalom áll rendelkezésre, de az ő esetében is nagyon hiányoznak az új kutatásokon alapuló összefoglalások. Még az összeskűvés alkalmával elítélt személyek lexikonszerű feldolgozása sem magyarul született meg, hanem németül – igaz, magyar történések közreműködése révén is (*Biographisches Lexikon zur Geschichte der demokratischen und liberalen Bewegung in Mitteleuropa, 1: 1770–1800*, hrsg. Helmut REINALTER, Axel KUHN, Alain RUIZ, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris, Peter Lang, 1992 [Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850”, 7]).

A Martinovics-összeeskűvés kutatása sajátos előzmények után jutott el idáig. Benda Kálmán forráskiadása (*A magyar jakobinusok iratai*, I–III, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1952–1957) állította új pályára a témával való foglalkozást, s így nem is csodálható, hogy az ő példászerű munkája volt a kiindulása mindenkinek, aki a korszak összeeskűvéseivel foglalkozott. S ez nem csupán a magyar kutatásokra érvényes kijelentés: ezt látjuk ugyanis a német és osztrák szakirodalomban is. Jó példát kínál Helmut Reinalter nagymonográfiája, amely összefoglalóan igyekezett számot vetni a térség „demokratikusnak” nevezett mozgalmaival, s amely egyértelműen Benda forráskiadása nyomán halad (*Aufgeklärter Absolutismus und Revolution: Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestre-*

bungen in der Habsburgermonarchie, Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlhaus Nachf., 1980 [Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 68]). Nincs ez másként itt, Kowalskáék monográfiája esetében sem. Benda nem a kutatás záróköveként tekintett a munkájára, hanem egy majdani, nagyobb arányú kutatási program első lépésének szerette volna látni. Ezért aztán rövid, a kísérőtanulmányba rejtett utalásai nagyon pontosan kijelölték a jövőben kívánatos kutatás irányait, figyelemmel arra is, milyen lehetőségei lehetnek még a forrásbázis bővítésének. Ne felejtjük: Benda forráskiadása azokban az években készült, amikor politikai okokból sem a bécsi forrásanyaghoz nem lehetett a kielégítő mértékben hozzáférni, sem a jugoszláv archívumok módszeres kutatására nem volt mód. Benda Kálmán nyomán tehát a térségi együttműködés és a lokális vizsgálatok fontosságában láthatjuk a továbblépés feltételét. Csakhogy ezek a remények és várakozások az 1950-es évek után is alig, illetve csak nagyon töredékesen váltak valóra.

A háromkötetes munka megjelenése után a Martinovics-összeeskűvésre vonatkozó kutatások csak kevésbé folytatódtak, szervezett és tudatos projektek pedig Magyarországon egyáltalán nem próbálták meg Benda Kálmán kezdeményezéseit kiteljesíteni. A forráskiadás – a sajtó alá rendező szándékainak ellenére – inkább a kutatást lezáró műemlékké nemesedett. Jó darabig a térségi kutatásokból sem lett semmi. Az első olyan lökés, amely kimozdította ebből a megrekedésből az ügyet, az osztrák (illetve a német) kutatás volt: a bécsi jakobinusok kapcsán – bár ott is számos megoldatlan és feltáratlan kérdés maradt – született néhány megkerülhetetlen feldolgozás. (Ezek lét-

rejöttében ismételt Benda Kálmánnak voltak komoly érdemei, például tanácsokkal és a magyar források német fordításával járulván hozzá némely munkához. Csak egy ilyen említve: Alfred KÖRNER, Andreas RIEDEL, *Ein politisches Schicksal im Zeitalter der Französischen Revolution*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln, Köln, 1969.) Eva Kowalská és Karol Kantek 2008-as monográfiája – szerencsés módon – mintha ezt az irányt erősítené. Érdekes mozzanata a könyvnek, amikor felhívja a figyelmet egy olyan, horvát nyelvű monográfiára (Vaso Bogdanov 1960-as munkájára), amelyet a magyar kutatók nem szoktak használni – én legalábbis nem emlékszem arra, hogy találkoztam volna vele a magyar szakirodalomban. Ez is figyelmeztet arra, milyen fontos lenne egyben látni a térségi értelemben érintett nemzeti tudományok eredményeit, s végre együtt kezelni a magyar, az osztrák, a szlovák és a horvát kutatás termését – hiszen mindegyiknek komoly mondanivalója lehet az összeesküvés társadalmi bázisáról, kiterjedéséről és hatásáról.

Miben hoz újat a 2016-os monográfia? Elsősorban a családtörténeti részei jelentenek komoly újdonságot. Hajnóczy felmenőinek részletes és okadatolt bemutatása, a családtörténet beágyazása a magyarországi protestánsok, s ezen belül a cseh exulánsok közegebe olyan történetírói teljesítmény, amely a konkrét, Hajnóczyhoz kapcsolódó célján túl általános tanulságokkal is rendelkezik. Ezek a részek voltaképpen azért lehetnek megvilágító erejűek, mert egy identitásképletet akarnak történetileg leírni – tehát nem az etnikai származás primátusát hirdetik, hanem az érdeklő a szerzőket, mivé akart

válni a Hajnóczy család s azon belül Hajnóczy József, s karriertörténete miképpen értelmezhető egy honorációról háttérű pályafutás és egy hungarus öntudat keretében. Ez szépen és arányosan, meggyőzően értelmezett forrásanyag alapján felvázolt folyamat, amely a társadalmi mobilitás 18. századi történetének egyik esettanulmányaként is felfogható.

Nem hallgatható el persze, hogy a kötet kevesebb újdonságot tud felmutatni a Martinovics-összeesküvés értelmezése kapcsán. Sőt, még Hajnóczy ezt megelőző pályafutásának, tehát a szervezkedésnek az időszakáról sem nagyon mond gyökeresen újat. Ez pedig leginkább a források értelmezésének történeti szemléletével magyarázható – hiszen a Benda-féle forráskiadáshoz képest a szerzők nem bukkantak újabb adatokra, s ez persze nem is volt várható tőlük (annál is kevésbé, mert a monográfia korábbi részeiben, a Hajnóczy család leszármazása kapcsán nagyon sok, eddig ismeretlen tényről tártak fel). A kérdés tehát inkább az volt, miképpen lehet egyáltalán a Bendától példamutatóan felkutatott és kommentált forrásokat újraértelmezni. S úgy látom, ezen a ponton a monográfia több lehetőséget is elszalasztott.

Van itt persze egy alapvető dilemma: amit az egykorú vizsgálat nem derített ki, azt utólag, a történetírás eszközeivel meg tudjuk-e ragadni? Tudhatunk-e többet, mint amivel a per számolt? Nem szabad lemondóan legyintenünk, mert erre azért van mód. A leginkább azért, mert a történész utólagos szemszöge eltér azokétól, akik egykorúan a vizsgálatot vezették. Neki ugyanis nem a bűnösség bizonyítása az elsődleges célja, nem is egy per logikus (vagy legalábbis meggyőző) felépítése a célja, azaz más mozzanatokra kell figyel-

nie az elemzés során. Aligha véletlen, hogy az újabb történetírói iskolák – nevezük őket akár a történeti antropológiához, akár a mikrotörténelemhez tartozóknak – alapvetően peranyagokra építve hozták létre reprezentatív elemzéseiket: gondoljunk csak olyan nagyhatású könyvekre, mint Le Roy Ladurie *Montaillouja*, vagy akár Natalie Zemon Davis *Martin Guerre*-je. A magyar szakirodalomban is említhető egy újabb példa: Kövér György magisztrális munkája a tiszzaeszlári vérvád-perről (*A tiszzaeszlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek*, Bp., Osiris, 2011), amely egyébként sehol nem minősíti magát mikrotörténetinek, ám megítélésem szerint feltétlenül említhető akár ebben a vonatkozásban is. Ezeknek a monográfiáknak az egyik tanulsága az, hogy mivel nem ugyanarra keresik a választ, mint annak idején az elemzésül szolgáló peranyag, módjuk van egészen más típusú megfigyelésekig eljutni. Ehhez pedig finom, akár egymástól is jelentősen eltérő elemzési módszerek szolgálhatnak eszközül, leginkább a releváns kontextusok kiválogatása és a források narratív jellegének komolyan vétele. A Hajnóczy-monográfia ezen része azonban nem ezt a módszertant követi – szemben a korábbi, családtörténeti résszel. Nem válik a könyv előnyére, hogy innentől erősebb benne a népszerűsítő jelleg, s inkább a forrásokból való hosszas idézetek dominálnak. Ennek a jelentősége sem becsülhető le persze, hiszen magyar vonatkozásban is arról van szó, hogy magyarra eddig még le nem fordított iratrészletek közlése történik meg, s ez hasonlóképpen volt akkor is, amikor a szlovák monográfia megjelent: bizonyos források így válhattak először ismertté szlovák nyelven. Ám az elemzési szempontok sokoldalúsága mégiscsak hiányzik innen.

A kihagyott lehetőségeket különösen jól illusztrálja a Martinovicsék kivégzéséről szóló események rekonstrukciója. Önmagában ugyanis természetesen nem a lefejezés ténye az érdekes itt, hanem az, hogy egy ilyen eseményről is különböző nézőpontú és részletességű leírások állnak a rendelkezésünkre, s ezek között is jelentős eltérések figyelhetők meg. Eva Kowalská és Karol Kantek ezen a ponton érdekes megoldást választott: a kivégzés leírására Berzeviczy Gergely könyvének részletét használták fel, de ezt csupán idézték, s nem igyekeztek kommentálni vagy elemezni. Pedig ezen a ponton gyümölcsöző lett volna első közelítésben a hagyományos forráskritika szabályai szerint is eljárni, s föltenni a kérdést: mennyire tekinthető hitelesnek, illetve egyáltalán milyen értelemben tekinthető hitelt érdemlőnek, személyes tapasztalatokat rögzítőnek Berzeviczy leírása? Ez annál fontosabb, mert ezt a mérlegelést a magyar szakirodalom sem nagyon végezte el: nálunk ugyanis ezt az eseményt szinte mindig Kazinczy *Fogságom naplójának* az idézésével oldják meg (egyébként gyakran ezt is igencsak problematikusán, mert eltekintenek attól, hogy Kazinczy bizonyosan nem volt tanúja a kivégzésnek). Ráadásul Berzeviczy leírása kapcsán érdemes lett volna tovább is lépni a módszertani reflexió jegyében, hiszen a kivégzés leírását illetően (akár erre gondol az ember, akár a többi fönmaradt verzióra) inkább a megközelítések, szövegek, nézőpontok sokféleségét lehet érzékelni, s a történeti tudás teljes elbizonytalanodását. Ennek a végiggondolása pedig igen sokrétű és gazdag tanulságot ígért volna. Erről próbáltam már németül és magyarul is áttekintést adni, mert az irodalomtörténeti módszertan felől jobban föl lehet ismerni ezt

a jelenséget (*Mikrohistorische Aspekte der mehrsprachigen Kommunikation aus Anlass einer Hinrichtung in Ofen [Buda] am Ende des 18. Jahrhunderts = Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest: Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten*, hrsg. von Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER, Jozef TANCER, Bremen, edition lumière, 2012 [Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 63], 225–231; valamint *Hogyan írható le egy kivégzés?: A Fogságom naplója egy jelenetéről*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 25[2015], 29–43.) Persze egyik tanulmány ismeretét sem lehet számon kérni a szerzők szakirodalmi tájékozottságán, hiszen mindkettő jóval később jelent meg, mint a szlovák nyelvű monográfia. Említésük csak ezért kívánkozik ide, mert ezek a narratív források értelmezésének finomabb módszertani megközelítéseit (vagy legalább ennek az igényét) reprezentálják, s ennek elmaradása sajnos a kötet egyik kihagyott, nagy lehetőségének tekinthető.

Némi korrekció kívánatik a monográfia azon ritka állításainak egyikéhez is, amely Hajnóczynak és társainak az utóéletét érinti. Az persze egyáltalán nem hiányzik a könyvből, hogy nagyobb figyelmet szenteljen az emlékezetpolitikai vonásoknak, de azt azért mindenképpen érdemes helyesbítésként szóvá tenni, hogy – szemben a szerzők állításával – a kivégzett magyar jakobinusok 1960-as budapesti újratemetése azért nem sikerült túl ünnepélyesre (241). Erről meggyőzően írt egy kései tanulmányában Benda Kálmán, akinek az újratemetés kapcsán személyes szerepe volt, így emlékezésének komoly forrásértéke is van: innen az

derül ki, hogy az 1956-os forradalom után pár évvel a hivatalos szervek inkább elrejtteni akarták az eseményt, s nem propagálni vagy emlékeztetéssé tenni (BENDA Kálmán, *Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban* = B. K., *A nemzeti hivatástudat nyomában: Történelmi, történelemelméleti, művelődés-történeti, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk*, szerk., utószó LUKÁTS János, Bp., Mundus, 2004, 311–322). Persze az emlékezetpolitika felől nézve még így is óriási a különbség az egykori jakobinusok emlékezetének magyar és osztrák kezelése között. Hiszen a Martinovics-összeesküvés miatt kivégzettek Budapestén 1960-ban mégiscsak újratemettek és ma is látható síremléket állítottak nekik, míg Bécsben a szintén kivégzett, a monográfiában is többször emlegetett Franz Hebenstreit koponyája mindmáig a Kriminallmuseum állandó kiállításának darabja mint afféle borzongató kuriózum. Vagyis az osztrákoknak mindmáig nem jutott eszébe, hogy Hebenstreit földi maradványait tiszteletre méltó ereklyeként kellene (vagy lehetne) kezelni.

Sajnálatos, hogy a fordítás csak a 2008-as kötetet vette alapul, s nem használták ki az alkalmat arra a szerzők, hogy közvetlenül is reagáljanak a magyar kiadásra. Hogy ezt a szerkesztő és a fordítók följánlották-e nekik, vagy sem, nem derül ki a kötetből. Így viszont kimaradt a szembesülés az időközben elkészült Kazinczy kritikai kiadással (KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 [Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály, Eredeti művek]), amely egyébként már utalt erre a monográfiára, s a szlovák változatot saját irodalomjegyzékében is

szerepeltette. Kazinczy művének persze csak egy része jelenthet forrást Hajnóczyhoz, s ezek sem feltétlenül konkrétak, de éppen Hajnóczy megítélése kapcsán roppant érdekes, ahogyan Kazinczy Hajnóczy magatartását egyértelműen a fogság és a halálos ítélet elviselése kapcsán „szókratészi”-nek nevezi. Kazinczy műve amúgy is a maga nemében egyedülálló szöveg: a korszakból nem ismerünk más börtönmemoárt. Olyat meg végképp nem, amely a magatartásformák, személyes kapcsolatrendszer, mentalitások olyan széles skáláját mutatná be, mint ez. A *Fogságom naplója* – egyébként nem teljes – cseh fordítása (*Ferenc Kazinczy a Brno: Věžňský deník Ference Kazinczyho a jeho pobyt v Brně*, k vydání připravil, poznámky a vysvětlivky pořídil a úvodní studii napsal Richard PRAŽÁK, překlad Marcella Husova, Brno, Masarykova Univerzita, 2000) alkalmas lehetett a szlovák változat elkészítésére, de a magyar fordítás kapcsán tán érdemes lett volna a szerzőket arra ösztönözni, hogy vessenek számot az immár rendelkezésre álló magyar kritikai kiadással.

Eljutottunk a fordítás egyik fontos elvi kérdéséhez is ezzel. Richard van Dülmen kiváló monográfiáját (*Theater des Schreckens: Geschichtpraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*, München, Beck, 1985.) a szlovák változatban nyugodtan idézhették csehül (vö. például: 219, valamint az irodalomjegyzékben: 252) – de a magyar fordításban már hiba, hogy ezt a fordító módosítás nélkül átvette, hiszen a könyvnek idestova huszonöt éve van magyar fordítása is (Richard VAN DÜLMEN, *A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég–Hajnal István Kör, 1990 [Metamorphosis Historiae]).

Ebben az esetben át kellett volna állítani a hivatkozást a magyar olvasó számára ismeretes változatra – vagy legföljebb az eredeti, német nyelvű kiadást megadni. Hasonló a helyzet egy Foucault-hivatkozással is: *Felügyelet és büntetés* című művének a 2004-es szlovák fordítására hivatkoznak a szerzők, s a fordító ezt is átvette (103; megjegyzem ez a munka – furcsa módon – nem szerepel a bibliográfiában), noha a könyv már régen, negyedszázada le van fordítva magyarra (Michel Foucault, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó, Csűrös Klára, Bp., Gondolat, 1990 [Társadalomtudományi Könyvtár]).

Egyébként a fordítás egésze gondos munka, pedig rendkívül nehéz és sokrétű feladatot kellett megoldani. Hiszen a könyv nagyon sok egykorú forrást is idéz, azaz nem egyszerűen szlovákból kellett magyarra tenni a művet, hanem az egykorú latin vagy német nyelvű kútfők – sok esetben: első – magyar fordítását kellett megalkotni. Ezt a bonyolult munkát közösen, több szakember együttműködésével sikerült elvégezni: a kötetet szlovákból fordító Horváth Réka mellett a latin és német nyelvű betéteket Hende Fanni ültette át magyarra – úgy, hogy mind a szlovák részeket, mind a latin és német nyelvű forrásokat két-két specialista ellenőrizte (az előzőeket Demmel József és Matus László, az utóbbiakat Sarbak Gábor és Forgó András). Az ő közös munkájuk révén jött létre egy lendületes, jól olvasható magyar változat, amely csak itt-ott tévedt bele átgondolatlan megoldásokba. Csak két példa erre: Drozdik Jánost a könyv „az evangélikus egyház ügynöke”-nek nevezi (47) – ami voltaképpen persze nem hiba, csak egyéb magyarázat híján félreérthető. Egyrészt nem ártott volna figyelmeztetni

arra, hogy az „evangélikus” szó jelentése ebben az összefüggésben egyszerűen protestáns, másrészt helyesebb lett volna megtartani a történeti szakirodalomban szokásos megnevezést: Drozdik ugyanis udvari „ágens”, azaz a protestánsok – s nem csupán az ágostai evangélikus egyház – ügyeiben eljáró megbízott volt. Szintén a fordítónak kellett volna fölfigyelnie arra is, hogy amikor a szerzők a szerb nyelvű Hajnóczy-szakirodalom egy 1978-as darabjára úgy utalnak, hogy az „egy szerb történész” munkája (94), akkor ott voltaképpen egy vajdasági magyar levéltáros kutatóról van szó, a 2010-ben elhunyt Hegedűs Antalról (életrajzi adatait lásd GEROLD László, *Vajdasági magyar irodalmi lexikon* [1918–2014], Forum, Újvidék, 2016, 161).

A könyv használhatóságát nem növeli, hogy egy gyakorlatilag alig használható névmutató csatlakozik hozzá, amely nem tartalmazza sem a lábjegyzetek, sem a bibliográfia névanyagát. Az is kár, hogy a tördelés és a könyv külseje sem igazán igényes. Nem mindenhol sikerült például a lábjegyzetekben előállítani olyan, a magyartól eltérő ékezeteket, mint az ä vagy más, szláv mellékjelek, pedig ebből azért

van néhány a kötetben. Olyat is ritkán látni magyar szakkönyvben (én még tán sosem láttam ilyet), hogy a másik oldalon folytatódó lábjegyzethez nyilacskaival utaljanak át – ha itt mégis ez történik, ez arra látszik utalni, hogy a kiadóban nem használtak igazán korszerű tördelőprogramot.

Mindazonáltal Eva Kowalská és Karol Kantek könyvének magyar kiadása eseményszámba megy. Egy nagyon fontos történeti feldolgozás láthatott napvilágot magyar nyelven, a magyar történelemhez és a magyar történetírás tradíciójához is ezer szállal kötődő, igényes munka. Nem véletlenül hangsúlyozza ezt a Poór Jánostól származó rövid utószó. Ez a könyv fölvillantja annak a lehetőségét, hogy lehetséges olyan párbeszéd a magyar és a szlovák történetírás között, amely a közös múlt feltárásának vágyában született. A fordítást kiadó könyvsorozat, a Korridor Könyvek éppen ezt a törekvést tűzte ki célul: ennek megvalósulását pedig kiválóan szolgálja a monográfiának a magyar változata.

Szilágyi Márton

MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi
Textológiai Kutatócsoport

Babits és kortársai

Szerkesztette Majoros Györgyi, Sipos Lajos, Tompa Zsófia, Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút, 2015, 392 l.

„[...] elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi hajója / jól is néznénk ki trendek és tőzsdeindex nélkül / ha nem tudnánk hogy a mai napon / hány pontot emelkedett kosztolányi hányat esett babits”. Igen találó látéletét adja Orbán Ottó a *Vojtina*

receptióesztétikája című versében a magyar irodalomtörténeti kánon 1990-es évekbeli átrendeződésének és a kánonrevízió fő motívumainak. Bár hozzátehetjük ehhez azt, hogy nemcsak a nyugati (főként német) irodalomtudományi irány-

zatok honosítása által meghatározott „elméleti bumm” miatt értékelődött le ez idő tájt Babits életműve, de – szintén számtalan szöveghelyet idézhetnénk – ekkoriban a kortárs szépirodalom számára is sokkal inspirálóbb volt Kosztolányi írásművészete, mindenekelőtt prózája, mint Babits életműve. A Babits-recepciótörténetnek ez a hullámvölgye igen erősen átrostálta az egyébként rendkívül sokoldalú s a magyar irodalomtörténetben egyedülálló korpuszt. Messzire vinne annak részletezése, hogy az utóbbi két évtized irodalomtörténet-írásában mi maradt a költő, az esszéíró, a lapszerkesztő, a prózaíró Babitsból, mindenesetre tanulságos, hogy a regényírói életmű értékei mutatkoznak leginkább mulandónak. A közelmúltban született olyan irodalomtörténeti szintézis is, melyben a Babits-*oeuvre*-nek ez a részlete mintha már kitörlődött volna az irodalmi (köz)tudatból, de a Babits-líra modernsége mellé is igen gyakran kérdőjelek kerülnek.

Éppen ezért érdemel kitüntetett figyelmet a 2015-ben a Napkút Kiadó gondozásában megjelent *Babits és kortársai* című tanulmánykötet, mely a Kenyeres Zoltántól származó bevezető tanulmány mellett több mint harminc dolgozatot foglal magába. A kötet a 2012/2013-as tanév őszi félévében a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolája és Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által a kötettel azonos című, doktori iskolai és MA-képzésben résztvevő hallgatók számára rendezett konferencia anyagát publikálja. A tanulmánykötet tehát bepillantást enged a legtöbb előadót-tanulmányszerzőt delegáló, szervező egyetem mellett másik öt magyarországi felsőoktatási intézmény (KGRE, PTE, SZTE, ME, ELTE) MA- és doktori képzésébe, az ott folyó tudományos

munka színvonalába. A kép, ami a kötet olvasása során kirajzolódik, természetesen igen vegyes. Találunk olyan dolgozatokat, melyekből teljességgel hiányzik a korszerű elemző nyelvezet, a tudományos szempontrendszer vagy az a narratológiai és műfajpoétikai eszközkészlet, melyek segítségével sikeresen megbirkózhatnának egy-egy mű vagy életmű feldolgozásával. Jelen recenzió keretében mégsem érzem méltányosnak e negatívumok hosszas sorolását, meghagyom ezt a dolgozatok lábjegyzeteiben példásan feltüntetett témavezetőknek, s a hangsúlyt ezúttal inkább a pozitívumokra helyezem.

A tanulmányok sorát és – miként az előszóból kiderül – a konferenciát Kenyeres Zoltán eredetileg 1989-ben megjelent s azóta gyűjteményes kötetben is újraközölt, *Nyugat periódusai* című dolgozata nyitja. A szerkesztők célja a Nyugat folyóirat történetét összefoglaló tanulmány (újra)publikálásával nyilvánvalóan az lehetett, hogy súlyt és keretet adjanak a kötetnek, s egyben kijelöljék azt az irodalomtörténeti kontextust, amelyben a tanulmányok elhelyezkednek. A Nyugat- és – azon belül – a Babits-recepció szempontjából lényeges dolgozatról van szó, melynek alap gondolatai beépültek az utóbbi két és fél évtizedben formálódó Nyugat-képbe, ezért annál érdekesebb, hogy a szerkesztett előadászövegek közül egyik sem hivatkozik rá.

Amit feltétlenül ki kell emelni: a kötet szerkesztettsége, a tanulmányok tematikus elrendezése rendkívül átgondolt. Az első nagyobb egységbe azok a dolgozatok kerültek, melyek témája Babitsnak (valamint író- és költőtársainak) elődeiről vagy kortársairól szóló írásait értelmezik. Így kapunk képet Schöppflin és Babits tanulmányain keresztül a századelő Vörös-

marty-recepciójáról (Bessenyei Balázs), Babits, Schöpflin, Kosztolányi és Ady Mikszáth-befogadásáról (Szentgyörgyi Csaba), Babits Adyról alkotott véleményének alakulástörténetéről (Kiss Georgina), valamint az 1923-as Petőfi-centenáriumról Babits írásain keresztül (Horváth Réka). A következő ciklus öt tanulmánya a költő élettörténetére koncentrál. Vigh Péter Levente az első világháború morális megítélésének különbségeit vizsgálja Lovik Károly és Babits esetében, míg Jončev Zsolt a költő testvéreinek hadifogságával foglalkozik csehszlovák légiósok Babits Istvánéval párhuzamosan futó élettörténeteinek felvázolásán keresztül. A dolgozatok másik része a PPKE BTK-n működő Babits-kutatócsoport tagjainak (Csábi Domonkos, G. Tóth Franciska, Haász Gabriella és a korábbi egységből ide tartozó Horváth Réka) munkája, akik doktori dolgozataik elkészítése mellett dolgoznak a Babits-levelezés kritikai kiadásán, vagy más jellegű kutatásokkal segítik a textológiai munkát. Ezek a tanulmányok elsősorban életrajzi jellegűek, s olyan kérdéseknek a tisztását hajtják végre, melyek a Babits-levelek szövegkezeléséhez, kritikai jegyzetapparátusának elkészítéséhez elengedhetetlenek, másrésről pedig példát adnak a tudományos szövegkiadás eredményeinek a hasznosítására, a publikált források szakszerű feldolgozására. A harmadik szövegkezelés tanulmányai a Babits-szövegek közelébe visznek, a költő, a regényíró és a filozófus-esszéíró Babitsot állítják a középpontba. Két dolgozat két Babits-regény adott szempontú vizsgálatára vállalkozik: Híz Ágnes Szent Ágoston és a patrisztika hatását vizsgálja a *Timár Virgil fiában*, míg Hegedűs Linda a *Kártyavár* térpoétikai elemzését végzi el. Vizniczki Anita

erős elméleti alapozású tanulmányában a „nyelv határait” kutatja a Babits-lírában, míg Rippl Dóra és Mórocz Gábor Babits esszéiről és gondolkodói életművét teszik mérlegre.

A következő két szövegcsoporthoz tartozó dolgozatai eltávolodnak Babits személyétől és életművétől, s csak elvétve térnek, illetve utalnak vissza a konferencia, valamint az előadásokból szerkesztett kötet központi alakjára. A szervező-szerkesztőknek ugyanis nem az volt a céljuk – ez szintén az előszóból tudható – hogy kizárólag Babits-kutatókat hívjanak meg tanácskozásukra, hanem „olyan hallgatókat [is], akiknek kedves témái vagy kutatási területei bármilyen szempontból és módon kapcsolódnak a költő korszakához, életművéhez, az irodalmi modernizáció folyamatához” (6). Az így kitágított tematikus határok magyarázzák a kötetben szereplő dolgozatok figyelemre méltóan nagy számát, de egyben azt is, hogy a kötet másik felében szép lassan szem elől tévesztjük magat Babitsot. *Babits kortársai* cím alatt olvashatunk összehasonlító elemzést Szabó Dezső és Kosztolányi halálképeiről (Tary Orsolya), Csáth Géza kevésbé ismert novelláinak szerkezeti analízisét Ondrejčák Eszter adja, szintén Csáthtal foglalkozik a *Fekete csönd* értelmezési lehetőségeit felvázoló tanulmányában Major Ágnes. Barna László Szabó Lőrinc Annette von Droste-Hülshoff *Die Judenbuche* című művének fordításvariációt veti össze, Seffer Manuél Radnóti nonszensz-verseiről értekezik, Kozma András Örley pályájának egy szakaszát mutatja be, Vigh Bence a szubjektum és hatalom viszonyát értelmezi Rejtő Jenő regényeiben, Mohácsi János pedig Határ Győző *Éjszaka minden megnő* című regényét interpretálja.

Az ötödik szövegegység hét dolgozata, részben megtartva az előző blokk tematikus sokféleségét, sajátos egységbe is szerveződik, melynek kulcsszavai a nemzeti identitás, a nemzeti irodalom és a határon túli magyar irodalom. Az első tanulmány, a Károli Egyetem doktorandájának, Salah Ranának az írása, a nemzeti identitás problematikáját járja körül, majd kitekintést nyerünk az erdélyi és a vajdasági irodalom három életművére: Tompa Zsófia Tompa László versei alapján tesz kísérletet a helikoni–transzilvanista líra újraolvasására, Csontos Márta a küldetéstudat problematikáját vizsgálja Reményik Sándor költészetében, Kurcz Ádám István pedig Gion Nándor regényeinek értelmezésére vállalkozik. A felvidéki magyar irodalom kérdésével Méry János foglalkozik, aki az 1923-as Petőfi-emlékév csehszlovákiai megszervezésének körülményeit és nehézségeit ismerteti. Káposztay János a kárpátaljai magyar irodalom korai története okán fogalomtisztázást igyekszik végrehajtani, feltéve a kérdést: „létezik-e a »kárpátaljai magyar irodalom« fogalma, honnan ered, van-e létjogosultsága ennek a meghatározásnak, szóhasználatnak – vagy ha nincs, akkor milyen más, kanonizálható megnevezése lehetséges a régió magyar irodalmának?” (325.)

Az utolsó ciklus alcíme sajátos szójátékot űz a kötet címadásával, némileg módosítva azt: *Babits és kortársaink*. A záró rész öt dolgozata a közelmúlt és napjaink magyar irodalomáig tágítja a kötet tematikus és időhatárait. Ezúttal azonban valamennyi dolgozat megtartja a kötet orientációs pontját: más-más összefüggésben, de minden esetben a Babits-líra motivikus, műfaji vagy poétikai párhuzamait, illetve hatástörténetét elemzik az 1945 utáni és kortárs magyar irodalom-

ban: Nemes Nagy Ágnes költészetében (Samu-Koncsos Kinga), Pilinszky Jánosnál (Szalagyi Csilla), Pilinszky és Petri verseiben (Varró Annamária), Oravecz Imre prózaverseiben (Zsuppán Klaudia) és Borbély Szilárd *Halotti pompa* című kötetében (Mihályi Anikó).

Ez a vázlatos áttekintés is bizonyítja: a kötet figyelemre méltó sokoldalúsággal járja körül Babits Mihály életművét és azt az irodalomtörténeti periódust, melynek Babits meghatározó költője, írója és szerkesztője volt. A kötet igazi tétje mégis az: tud-e valamit hozzátenni az (egyébként ma is igen produktív) Babits-recepcióhoz? A Babits-levezés és -próza textológiai munkáival összefüggő dolgozatokról már ejtettem szót, ezek eredményei nyilván a kritikai szövegkiadásban, illetve az azt követő interpretációs gyakorlatban is hasznosulnak majd. Érdekes tapasztalat azonban, hogy a kifejezetten Babits-művekre koncentráló műértelmezések között – miközben a műfordító Babitsról szó sem esik – mindössze egy dolgozat foglalkozik Babits lírájával. Igaz, Vizniczki Anita főként francia teoretikusok (Levinas és Foucault) elméleteivel termékenyen megtámogatott tanulmánya az adott keretek között nagy vonalakban ugyan, de gyakorlatilag a teljes Babits-költészetet átfogja, s a nyelv határainak vizsgálata közben fontos megállapításokat tesz a versnyelvben megképződő én, valamint a szubjektum és transzcendencia viszonyára vonatkozóan is.

Tanulságos, hogy emellett két dolgozat tárgyalja Babits regényeit, s nem pusztán a bevezetőben említett életművön belüli kanonikus hangsúlyok miatt, hanem azért is, mert Hegedűs Linda dolgozatát olvasva úgy tűnhet: a kultúratudományok felől az irodalomtudomány számára

érkező új impulzusok termékenyen gazdagíthatják a Babits-életmű (talán nem minden ok nélkül) leértékelt részének recepcióját is. Vizniczki Anita tanulmányának bevezetőjében hivatkozik Kulcsár Szabó Ernő 2008-ban publikált dolgozatára, melynek egyik központi gondolata a Babits-líra „hatástörténeti némasága”, a kortárs magyar irodalom szempontjából való improduktivitásának tapasztalata.

A Babits „mai költészettörténeti jelenlétére” vonatkozó kétkedő kérdésekre ad választ az utolsó blokk öt tanulmánya. Nemes Nagy Ágnes költészetének a Babits-hatástörténet összefüggésében való értelmezése sokkal inkább magától értetődő, mint Pilinszky esetében, akinél szövegszerűen és költői szemléletmódját tekintve is sokkal inkább József Attila lírája merülhet fel elsőként. Éppen ezért tartom lényegesnek Szalagyi Csilla dolgozatát, aki szövegpéldákkal gazdagon alátámasztott érvelésében bizonyítja a költészettörténeti folytonosságot Babits és Pilinszky között. De ugyancsak jelentős lépés – s nem pusztán a „képzeletbeli archívum mennyiségi indexei”-nek (Kulcsár Szabó

Ernő) gazdagítása – a köztesség poétikájának vizsgálata során a Pilinszky- és a Petri-lírával megteremtődő kapcsolatok felismerése, valamint Babits- és az Oravecz-prózaversek poétikai párhuzamainak leírása, vagy a babitsi szonettforma továbbélésének bemutatása Borbély Szilárd líratörténeti jelentőségű *Halotti pompa* című kötetében. Ezek a dolgozatok a hasonló irányú összehasonlító műinterpretációkkal együtt olyan új eredményeket hozhatnak még a jövőben, melyek akár a Babits-életmű mai költészettörténeti jelenlétére tett korábbi, nem különösebben pozitív ítéletek felülvizsgálatára is készíthetik a kortárs befogadást.

Nem állnak rendelkezésemre olyan eszközök vagy mérési módszerek és adatok, melyek segítségével pontosan meg tudnám állapítani, hogyan is áll most Babits részvényindexe a képzeletbeli irodalmi tőzsdén. Ám annyit mindenképpen megkockázatok, hogy a fiatal kutatók a most recenzeált kötetben dokumentált érdeklődése és innovatív értelmezői odafordulása is azt mutatja: ma Babits is valamelyest emelkedni látszik.

Szénási Zoltán

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet